

BATAS, KATARUNGAN, AT KALIKASAN: ISANG KRITIKAL NA PAGMUNI SA EKOLOHIYA AT LIPUNAN*

Jay L. Batongbacal

ABSTRACT

This article is a commentary and critique of the concept of 'environmental justice' that lately has become much more prominent in discourses on the environment, especially in the debates and advocacy on climate change. After briefly considering the origins of the concept, it is argued that environmental justice is limited by its liberal democratic roots—it is an extension of a discourse that ultimately is based on atomism, centralization of power, and legitimization of the marginalization of groups from true democratic decision-making processes. This arises from the absence of a coherent philosophy and system of principles that can balance social demands for access and allocation of resources against individual proclivities toward unending appropriation and accumulation, preventing 'environmental justice' from addressing the counter-environmental effects of consumerism and displacement. To offer an alternative called 'ecological social justice', a reconsideration of the environment within Karl Polanyi's definition of economy and critique of the market society is correlated with the definition of 'social justice' and the right to a healthy environment in Philippine jurisprudence.

Keywords: *Social justice, environment, environmental justice, environmental ethics, Philippine jurisprudence, Karl Polanyi, ecological social justice, katarungang panlipunan, ekolohikal na katarungang panlipunan*

Ang Kapangyarihan at ang Abugado

Ayon sa pilosopong Pranses na si Michel Foucault, ang kapangyarihan (*power*) sa lipunan ay hindi lamang nakasalalay sa lantarang pamimilit at dahas. Sa sistemang demokratiko, lalong nagbabago at nagiging mas mahiwaga ang mga anyo at

*Ang papel na ito ay isinalaysay sa publiko noong ika-29 ng Setyembre 2010, bilang bahagi ng UP College of Law Legal Perspectives Series 2010.

pamamaraan ng kapangyarihan. Sa kanyang tingin, nakatago ang istruktura at instrumento ng kapangyarihan sa loob ng wika (*language*) at usapin o diskurso (*discourse*). Sa pamamagitan ng wika, ang mga pamamaraan at hangganan ng kaalaman (*knowledge*) ay naitatalaga at naisasa-ayos. Kasama rito ang mga batayang kaisipan na humahaligi sa mga mas malalaki at mas kumplikadong konsepto na siyang nagsasaad ng kabuuan ng ating kaalaman tungkol sa ating sarili at lipunan. Ang mga sistema ng kaalaman tungkol sa kahit anong bagay o kaisipan ang tinatawag niya na mga usapin o ‘*discourse*’, at ang kabuuan ng ating mga usapin ang siyang nagtatakda ng ating pananaw-pandaigdigang (*worldview*) at pag-unawa sa sansinukob (*universe*). Sadyang nakapaloob sa ating kaunawaan ang mga patakaran at pamamaraan ng ating lipunan, at kung paano ito pinatatakbo. Kung kaya kahit ang isang maikling salita ay pahiwatig (*expression*) ng sistema ng kaisipan; mayroong nakakabit dito na bahagi ng iba pang batayang kaisipan na inaalay at tinatanggap sa bawat pag-gamit nito (Foucault, 1970).¹

Masasabi na ang wika at mga usapin ay kabilang sa mga pangyayari at bunga ng kultura, ang samu’t-saring kaugalian at pamamaraan ng buhay sa isang lipunan. Gayon din ang mga kumpuni nito na itinutukoy, ipinahihiwatig, at ipinabatid sa pamamagitan ng kombinasyon ng mga salita. Mga bahagi din ng kultura ang mga konsepto na nakakabit sa mga salita. Kung gayon, ang paggamit ng tukoy na pananalita at konsepto (*specific terms and concepts*) ay pagtanggap sa nakakabit na pag-iisip at pananaw na siyang bumabalot dito.²

Para sa mga abugado, ang paggamit ng sinasadyang pananalita at konsepto ay isang karaniwan ngunit napakahalagang bahagi ng aming propesyon. Maaring sabihin na ang pagsasanay sa disiplina ng Batas ay pagsasanay sa isang kakaibang wika, gaya din ng ilang mga propesyon tulad ng agham at inhinyeriya na may sariling pananalita. Ngunit ang ipinagkaiba ng Batas ay ang pag-angat sa paggamit ng wika mismo bilang pangunahing sukat ng kagalingan. Marahil natural lamang ito sapagkat ang kagalingan ng pag-iisip ay nakikita sa galing ng pananalita. Ang pinaka-mahusay at pinaka-bantog na abugado ay ang siyang pinakamagaling sa paggamit ng salita sa mga institusyon tulad ng Batasan o Hukuman, at siyempre sa lipunan na kanyang ginagalawan. Ayon pa nga kay Pierre Bourdieu, isa pang Pranses, ang karera ng batas ay isang paligsahan ng pagalingan sa paggamit ng mga salita: ang pinakamahusay gumamit ng pananalita ng batas ang siyang pinakamagaling sa propesyon (Bourdieu, 1987). Kapansin-pansin na ang kagalingang ito ay walang relasyon o pangangailangan sa tunay na katayuan ng Katarungan.

Sa pamamagitan ng Batas, ang buong lipunan at lahat ng kumpuni nito ay maaring mautusan at maisa-ayos; totoong kaya nitong baguhin ang mundo. Ang bawat abugado, mambabatas, at hukom ay mayroong sadyang pagtiwala

at pag-asa na basta't tama at maayos ang pagkahubog at pagpatupad ng batas, kayang-kaya nitong tugunan ang anumang suliraning panlipunan at pangangailangan sa pagbabago. Isa rin ito sa mga mahahalagang palagay ng karaniwang tao ukol sa batas. Madali itong mapatunayan sa karanasan ng pang-araw-araw na buhay. Sa tuwing may malaking problema na masama ang dulot sa ibang tao ang pangkaraniwang reaksiyon ay ang paggawa ng batas: "Dapat ipagbawal ang...". Ito madalas ang pangunahing solusyon na hinihingi ng mga mamamayan kapag mayroon silang nakikitang problemang nakakasama sa ibang tao.

Sa katotohanan, madalas na ang paraan ng pagbabago at ang patutunguhan nito sa kinabukasan ay nangyayari sa mga paraang hindi inaasahan. Kadalasan ito ay nagkakaroon ng bunga na hindi minarapat at matagal pa bago maramdaman. Dito mahina ang mga pamamaraan at pag-iisip ng disiplina ng Batas. Ang pagsasanay at pag-iisip ng abugado ay hindi angkop sa tinatawag na *complexity* ng totoong mundo, sapagkat mahilig ang Batas sa 'guhit' na lohika ng pag-iisip (*linear thinking*). Ito ay naka-baon at naka-balot sa disiplina ng Batas—sa isip at sa gawa, isang nananalaytay na pangangailangan sa 'sanhi at bunga' (*cause and effect*) at sa kaayusang herarkikal (*hierarchical order*).³

Ito marahil ang dahilan kung bakit, sa bukana ng ika-20 siglo, marubdob na ipinahayag ni Oliver Wendell Holmes na, "*the life of the law is not in logic, but experience*" (Holmes, 1921). Siya'y nananawagan laban sa gawi ng batas at ng mga abugado na mahulog sa ganitong patibong ng pag-iisip na sila na mismo ang naglalagay. Kaya mahalaga sa bawat makabagong kaisipan o konsepto na ating ipinaglalaman ang kritikal na pagninilay kung ang ating ginagawa ay magdudulot ng tunay at inaasahan na pagbabago.

Ang "Environmental Justice" Bilang Usapin ng Kapangyarihan sa Lipunan

Isa sa mga mahalagang kaisipan na dapat pagnilayan ang usapin ng "*environmental justice*". Marahil mayroon nang mga nakabasa sa katagang ito (at kung hindi man, ngayong nabasa na ninyo, ay mayroon kayong sariling akala kung ano ang ibig sabihin nito). Isa sa mga kakaibang katangian nito ay mistulang naiintindihan ito kaagad ng sinumang makabasa o makarinig. Marahil, ating iisipin agad na ito'y tungkol sa katarungan para sa kapaligiran o kalikasan. Ito ang implikasyon ng pagsasama ng mga salita para sa kapaligiran (*environment*) at katarungan (*justice*). At siguro'y wala namang sasalungat kung mayroong mungkahi na gawin itong prinsipyo ng pamamalakad. Dito nananalaytay ang kapangyarihan ng katagang ito: ang kakayahang matanggap agad ito nang walang pag-aalinlangan.

Subalit ano nga ba ang *environmental justice*?

Kung titingnan natin ang ugat ng konsepto, nagmula ito sa isang tunggalian tungkol sa pagkilos para sa kapaligiran o *environmentalism* sa Amerika sa mga taong 1980-1990. Marami nang mga tagapagtaguyod ng kapaligiran noon, at dahil sa kanila’y nanguna sa mga sistema ng regulasyon para sa kapaligiran. Subalit ay napuna ng mga tagapagtaguyod ng Karapatang Pambayan (*Civil Rights*) na nagpapakita rin ng masama o mapanirang palagay sa ibang lahi (*racial prejudice/racism*) ang mga malalaking organisasyong-pangkapoligiran (na karaniwang pinamumunuan o binubuo ng mga ‘puti na may-kaya’). Napatunayan ng isang pag-aaral na matapos maipatupad ang mga patakarang pangkapaligiran tulad ng wastong pagtapon ng basura, ang mga pamayanan ng mga ‘itim’ at mahihirap ang sadyang ginagawang tapunan ng basura ng mga lungsod at pamayanan ng mga ‘puti’ (Commission for Racial Justice, 1987). Sa kabila nito, tahimik ang mga adhikain ng mga organisasyong pangkapaligiran hinggil sa makasaysayang pang-aapi sa mga minoriyang grupo.

Noong 1991, naglathala ang *First National People of Color Environmental Leadership Summit* ng isang pahayag na pinamagatang “*The Principles of Environmental Justice*” na nanawagan para sa sabay na pagkilos para sa pangangalaga sa kapaligiran (*environmental protection*) at katarungang panlipunan (*social equity*). May anim na tema sa dokumentong ito: prinsipyong pang-ekolohiya, karatarungan at karapatan sa kapaligiran, kasarinlan at awtonomiya, relasyon sa pagitan ng mga korporasyon at pamayanan, polisiya at prosesong pang-ekonomiya at pampulitika, at pagbuo ng kilusang panlipunan (“*ecological principles, justice and environmental rights, autonomy and self-determination, corporate-community relations, policy and political/economic processes, and social movement building*”). Ilang kasulatan ang tumutukoy dito bilang tunay na ugat ng kaisipan na *environmental justice* (Bullard, 2008; Sandler & Pezzullo, 2007).

Malaki ang naging impluwensiya ng konsepto ng *environmental justice* mula noong dekada 90 at lalo itong napatingkad kamakailan lang dahil sa suliranin ng pagbabago ng pandaigdigang klima (*global climate change*), sapagkat isa ito sa mga ‘batong-panulok’ (*cornerstone*) ng kampanya para sa isang pandaigdigang kasunduan para sa klima at inaasahan na maging pundasyon ng pandaigdigang batas para sa pagbawas at pagpigil sa labis na emisyon ng *greenhouse gases* at pagbago ng sistemang pang-enerhiya. Mga sampung taon pa lang ang nakalipas, ang “*The Principles of Environmental Justice*” ang naging batayan ng “*Bali Principles of Climate Justice*” na kinatigan noong 2002 ng mga organisasyong-pangkalkasan.

Masasabing ang “*Climate Justice*” ay isang makabago at pandaigdigang iterasyon ng kaisipang *environmental justice*. At kahit dito sa Pilipinas, ilang beses

na rin ito nabanggit ng Mataas na Hukuman sa kanilang opisyal na paliwanag para sa *Rules of Procedure for Environmental Cases* (Supreme Court, 2010). Ngunit, ano nga ba ang ibig sabihin ng mga katagang ito?

Ang Kahulugan ng Environmental Justice

Sa katunayan, ang kahulugan ng konseptong *environmental justice* ay matagal na ring pinagtatalunan kahit sa Amerika. Sa nakaraang mga taon, mangilan-ngilan na ang naimungkahing depinisyon. Hindi sila eksaktong nagtutugma, ngunit mayroong mga elemento na umuulit sa lahat. Ayon kina Nicholas Low at Brendan Gleeson (1998), ang *environmental justice* ay kadalasan nakasalalay sa tamang pamamahagi at pamumudmod ng maganda at maayos na katangiang pangkapaligiran (*distribution of environmental quality*). Dito nakatuon ang opisyal na depinisyon na isinaad ng Environmental Protection Agency ng Amerika:

“Environmental justice is the fair treatment and meaningful involvement of all people regardless of race, color, national origin, or income with respect to the development, implementation, and enforcement of environmental laws, regulations, and policies. EPA has this goal for all communities and persons across this nation. It will be achieved when everyone enjoys the same degree of protection from environmental and health hazards and equal access to the decision-making process to have a healthy environment in which to live, learn, and work.” (Program Office: US EPA, n.d.)

Nagtutugma ang marami pang ibang depinisyon sa mga elemento na nakikita sa paliwanag ng EPA, partikular sa mga pag-iisip na:

- (1) dapat pantay-pantay ang pag-trato sa lahat ng uri ng tao;
- (2) dapat ligtas ang lahat ng uri ng tao mula sa masasamang epekto ng anumang paggamit ng kapaligiran at bahagi nito;
- (3) dapat, lahat ng uri ng tao ay mayroong pantay-pantay na pagkakataon at pakikisalo sa mga proseso ng pagpapasiya (*decision-making processes*) ng pamahalaan.

Siguro naman ay walang makikitang masama sa kaisipan na ito. Mukha namang napakaganda at napakabuti ng hangarin na ipinapahiwatig. Subalit kung susuriin natin nang malaliman, may ilang nakatagong mga palagay (*assumptions*) ang konsepto na ito na hindi madaling makita ngunit hindi mahihwalay dito. Kabilang dito ay:

- (1) ang pag-asa't paniniwala na ang ang pamahalaan ang may pangunahing tungkulin ng pamamahagi ng katangiang pangkapaligiran;
- (2) ang pagpapahalaga sa pagbawas o pag-alis ng masamang epekto ng mga gawain; at
- (3) ang pagbibigay ng pormal na pagkakataon na makilahok sa proseso ng pagpasiya ng pamahalaan.

Ang mga palagay na ito'y likas sa kaisipan ng *environmental justice*—kahit mismo sa mga salitang ito, ipinahihiwatig na ang kapaligiran ay napapasailalim sa pamamahala at kapangyarihan ng tao. Paano nga naman masasabi na binibigyan ng katarungan ang kapaligiran? Dito nag-uumpisa ang aking pagmumuni tungkol sa kaisipang ito.

Mga Kritikal na Puna sa *Environmental Justice*

Ang katarungan ay isang relasyon sa pagitan ng mga tao. Ang kauna-unahang talata sa lumang Batas Romano ni Emperador Justinian ang nagpahayag nang malinaw kung ano ang katarungan: ito ay ang pagbibigay sa isa ng karapat-dapat sa kanya (*to give every one his due*) (Justinian I [Emperor of the East], 1913). Napakalapit nito sa napansin ni dating Senador Jose Diokno na sa ating sariling wikang Pilipino, ang “katarungan” ay galing sa salitang “tarong” na sa Tagalog at Bisaya ang ibig sabihin ay “tuwid,” “dapat,” at “tama” (Diokno, 1987). Ngunit paano nga ba bibigyan ng katarungan ang kapaligiran, kung hindi ito tao na iyong makakasangguni at makakausap upang malaman kung ano ang tama at dapat para sa kanya? Kung tutuusin, walang pakialam ang sangkalikasan sa kahit anong nilikha, sapagkat wala itong malayang pag-iisip na hiwalay sa inatas ng mga ‘batas ng kalikasan’.⁴

Dahil dito, tatlong bagay marahil ang maaaring pansinin at bigyan ng puna sa kaisipan na *environmental justice*. Una, ang palagay na ang kalikasan ay maaring mapatakbo ng pamahalaan. Nakabaon ito sa pagtiwala na ang *environmental justice* ay isang tungkulin ng mga institutasyon ng pamahalaan lamang, lalo na ng mga tanggapan para sa regulasyon ng mga gawain. Bakit palaging hinihingi ang *environmental justice* mula sa pamamalakad ng pamahalaan, imbes na sa mga mamamayan? Wala bang responsibilidad ang mamamayan na magpasiya at kumilos sa paraang nagbibigay katarungan?

Ang pangalawa ay hinggil sa pagpapahalaga sa pagbawas o pag-alis ng masamang epekto ng mga gawain. Hindi ito mismo ang problema, dahil tunay na kailangang gawin ito. Ngunit sa pagtuon ng pansin sa mga epekto o bunga

lamang, tila ang tinitingnan ng *environmental justice* ay ang katapusang-resulta at hindi ang ugat na siyang nagbunga noon. Ang makitid na paningin ng *environmental justice* dito ay lalo lamang nagpapalakas sa pananaw na ang lahat ng suliraning pangkapaligiran ay maaaring masagot ng pag-unlad ng teknolohiya. Subalit sa kabilang banda, karaniwan dahil sa ang teknolohiya mismo ay mayroon ding sariling pangangailangan, lalong tumitindi ang pangangailangan sa likas-yaman (upang maisagawa o magamit ang mga makabagong teknolohiya). Kaya nga tayo nagkaroon ng napakalaking suliranin ngayon sa kalikasan, ay dahil sa mabilis na pag-unlad ng teknolohiya nitong mga nakaraang dekada.

Pangatlo, binibida ng *environmental justice* ang pagbigay ng mga paraan at pagkakataon sa mga pamayanan na makilahok sa mga proseso ng pagpasiya ng pamahalaan. Ngunit kung paano ito ipapatupad ay hindi malinaw; ang bawat tao, ahensiya, o pamahalaan ay sari-sariling mag-iisip at gagawa ng kanya-kanyang paraan. Kapag may kakulangan ng tanggap na basehan ng tunay at epektibong pakikilahok, napakadaling mangyari na ang tinatawag na *public participation* ay maging ritwal lamang ng pagpapalubag-loob, o ng pag-angkin, upang gawing lehitimo, kahit hindi, ang mga pasiya at plano na ginawa na ng iba.

Ang Kaugnayan ng Ekonomiya sa mga Usaping Pangkapaligiran

Ang ugat ng mga kakulangan na ito ay ang kawalan ng *environmental justice* ng isang tunay na pilosopiya o batayang kaisipan na magbibigay ng gagabay sa paghahanap at pagsasatupad nito. Ito ang dahilan kung bakit hindi kayang harapin ng *environmental justice* ang dalawa sa tunay na sanhi ng lahat ng suliraning pangkapaligiran sa ating kasalukuyang mundo sa ilalim ng pag-iisang-daigdig (*globalization*). Ang tinutukoy ko ay ang *consumerism* o ang pagpapalawak ng pagiging mamimili ng tao, at ang *displacement* o paglipat at pagtago ng mga masamang epekto ng suliraning pang-kapaligiran. Ang dalawang ito ay parehong bunga ng paglawak at pagpangibabaw ng pandaigdigang lipunang pamilyan, o *market society*, na ipinaliwanag ni Karl Polanyi, isang migranteng *economist* na naging guro sa Amerika at Canada (Polanyi, 1957a; Polanyi, 1957b; Polanyi, 2001).

Ayon kay Polanyi, ang Ekonomiya ay ang sistemang binuo ng isang lipunan upang makakuha ng pangangailangan sa kalikasan. Isipin na lang natin na ang bawat gawain ng tao, mula sa simpleng pangangaso hanggang sa paggawa ng makabagong eroplano, ay iba't ibang pamamaraan ng pagkuha ng mga likas-yaman at ng mga produkto upang matugunan ang ating pangangailangan sa buhay. Alinsabay sa mga pamamaraan na ito, humuhubog ng mga patakaran at

kaugalian ang lipunan para sa pagkuha ng mga pakinabang (*benefits*) ng mga miyembro ng lipunan. Ang mga patakaran at kaugalian na ito ay nagsasaayos ng mga sistema ng gantihan ng kaloob o *reciprocity*, pamamahagi o *redistribution*, at pagbebenta at pamimili o *market exchange* na nakikita ni Polanyi bilang tatlong mahahalagang mga pamamaraan ng paglipat at pagpalit ng mga bagay-bagay sa pagitan ng mga miyembro ng lipunan at siyang bumubuo sa isang sistemang pang-ekonomiya. Kung gaano ka-kumplikado ang pamamaraan ng pagkuha ng mga pangangailangan ng lipunan, ganoon din ka-kumplikado ang mga patakaran at kaugalian na nililikha ng lipunan. Ito ang kultura na siyang nagiging batayan ng lahat ng pinahahalagahan (*values*) ng isang lipunan, at maging ang basehan ng relasyon ng lipunan na iyon sa kanyang kapaligiran at kalikasan.

Sa kasamaang-palad, ang pinakamalakas na pandaigdigang puwersang pang-kultura ngayon ay ang *consumerism* na lubhang mahalaga para sa pagsulong at pagyabong ng *market society*.⁵ Kailangan ng *market society* na dumami nang dumami ang mga mamimili, sapagkat kung walang mamimili ng produkto, hindi uunlad ang pamilihan. Lubhang pangangailangan ng pamilihan ang ideyal na mga mamimili o *consumer*: mga tao na mayroon laging hangaring bumili ng produkto, mistulang makina na bili ng bili. Mas mabilis mapaparami ang mga ganitong uri ng mamimili kung ang lahat ng tao’y pare-pareho ang mga kagustuhan. Kung ganoon, kailangan magkaroon ng halos pare-parehong kultura ang mga tao. Sa ganitong pananaw, maaring sabihin na ang paglaganap ng kaugalian at kulturang pang-Hilaga (“*Northern*”) ay isang likas na bahagi ng paglaki ng pandaigdigang pamilihan na pinangungunahan ng mga Hilagang bansa sapagkat kailangang may mabentahan ang mga pabrika at kalakalan ng mga industriya nila.⁶ Napakalaki at napakalawak ng implikasyon ng *consumerism* sa ekonomiya ng mga bansa at ng daigdig. Dito nakatuon ang mga malakihan at malawakang sistemang pang-industriya tulad ng mga pabrika at sakahan na na-idisenyo para sa *mass production* sa pamamagitan ng mga teknolohiya ng *assembly line* at *mono-culture*.⁷ Dahil sa pag-iisang-daigdig, ang laki at lawak ng mga sistemang ito ay kailangang ipamahagi sa iba’t ibang bansa. Kaya’t malakihang sistema o *large-scale production and consumption* ang malalim na nakapaloob sa pangkaraniwang buhay ngayon.

Walang masasabi ang *environmental justice* dito, sa hangga’t malinis at walang masamang epekto ang mga proseso ng produksyon. Para sa *environmental justice*, ito ay isang suliraning pang-teknolohiya na kayang sagutin ng isang maingat na *entrepreneur*. Sa pamamagitan ng pamamaraang *environment-friendly*, madaling ipawalang-hadlang ang patuloy na pagtaas at pagbilis ng produksyon, na siyang lalong nagpapabilis ng paggamit ng likas-yaman at pagsira ng mga natural na proseso ng kalikasan. Hangga’t walang nagpapakita ng polusyon, sakit, o iba pang masamang epekto, hindi inuusisa ng *environmental justice* ang malalim na

ugat ng suliraning pang-kapaligiran. At dahil sa pagkakabalangkas ng sistema ng produksyon sa iba't ibang bansa, naitatago sa unang tingin ang mga epekto na ito.

Kung kaya't ang pangalawang pagkukulang ng *environmental justice* ay ang hindi mabuting pagpansin sa suliranin ng “*displacement*” sa antas na pandaigdigang.⁸ Ito ang paglipat ng mga problema, o kaya'y ang pabigat (*burden*) ng mga kasagutan dito, sa ibang lugar o lipunan bilang kapalit ng pagpapaganda at pagsasaayos ng kapaligiran. Ang lahat ng bagay at gawain ng ekonomiya ay mayroong katapat na kabayaran; ang ating mundo ay isang saradong sistema kaya't kahit papaano ay mayroong epekto ang kahit anong industriya o gawain. Ang tanong ay kung anong anyo at saan ito lumalabas. Ang *displacement* ang tumutukoy sa proseso ng paglipat ng mga ito nang malayo sa kanilang pinanggagalingan, at malayo sa mga taong nagkakamit ng kasaganaan dahil sa kanila.

Ang Mga Usaping Pangkapaligiran at Makabagong Imperyalismong Pandaigdigang

Kamakailan lamang, napabalita ang isyu ng pagtapon ng mayayamang bansa ng kanilang mga nakakalasang basura (*toxic wastes*) sa mga mahihirap na bansa sa Aprika (Leigh & Hirsch, 2009). Ilang taon lang ang nakalipas, napabalita ang pagpapadala o pag-*export* ng bansang Hapon ng kanyang basura dito sa ating bansa (Dizon, 2006; Pabico, 2006). Sa kasalukuyan, tinatanggap ng Tsina ang mga basurang elektronika ng Kanluran upang ma-*recycle*, na siyang nagpapalabas din ng mga nakakalason na bahagi nito tulad ng *mercury* at *cadmium*. Sa dalampasigan ng Bangladesh itinatapon ang mga lumang barko ng mga taga-Europa, Hapon, at iba pang bansa upang magiba at ma-*recycle*, na lubhang mapanganib at nagdudulot din sa kapaligiran ng mga nakakalasang materyales. Ito ay iilang halimbawa lamang.⁹ Sa gayon, makikita na ang magandang kapaligiran at malilinis na produkto ng modernong lipunan sa mga bansang industriyalisado ay binabayaran ng pabigat sa kapaligiran ng ibang bansang hindi kasing yaman.

Sa kabila ng magandang imaheng panlabas, kung hindi tayo mag-iingat, ang *environmental justice* ay mayroon ding gawi na maging instrumento ng pagpapairal at pagpapatagal ng neokolonyalismo. Matatawag natin ito na isang “*clean and green colonialism*” sapagkat sa pamamagitan nito natutulungan ng adhikain ng *environmentalism* ang patuloy na pagpapailalim sa mga hindi mapalad na bansa sa herarkiya na kailangang-kailangan ng pandaigdigang pamilihan.

Ito ay binabayaran din ng buhay-pamayanan sa pagkawala ng kultura't pamumuhay na nagbibigay katauhan (*humanity*) at pagkakakilanlan (*identity*) sa iba't ibang lipunan sa mundong ibabaw. Ang sadyang karamihan ng kultura't

lipunan ay kasing-natural ng sadyang karamihan ng mga buhay na nilalang; kung mayroong *bio-diversity* ay mayroon ding *ethno-diversity*. Kung tayo’y nababahala sa pagkawala ng *diversity* sa *biosphere*, bakit hindi rin sa *ethnosphere*?¹⁰

Ito ang dahilan kung bakit napakahalaga na sa paghanap ng mga kasagutan sa mga masalimuot na suliraning hinaharap natin ay kilalanin natin na hindi lahat ng mga ito ay maasahan sa pagpasok ng mga pag-iisip na banyaga. Hindi kailangang kalimutan at isakripisyo ang anumang aspeto ng ating kultura sa paghanap ng mga solusyon. Ang mga suliraning pangkalikasan ay hindi lamang suliranin ng agham at teknolohiya, kung saan madalas na sumasabit ang mga tagong palagay na nagpapatagal ng pag-iisip na maka-guhit, herarkikal, at kolonyal. Sa ugat nito ay ang suliraning panlipunan na ipinalalaganap ng *market society*: ang patuloy na pakikibaka ng mga walang pera, kapangyarihan, at pribilehiyo laban sa mga mayroon.

Pagsasalungat: Tungo sa Ekolohikal na Katarungang Panlipunan sa Pamamagitan ng mga Pilipinong Prinsipyong Panlegal

Sa kasaysayan ng ating mga batas at mga hatol ng ating Mataas na Hukuman, makikita natin ang mga sangkap ng isang teoriyang legal tungkol sa kapaligiran at kalikasan. Pinansin na ang ilan sa mga sangkap na ito sa pagpapaliwanag ng Hukuman sa *Rules of Procedure in Environmental Cases* (Supreme Court, 2010). Ngunit sa ganang akin ay hindi pa rin nito tinutumbok ang kakaibang daan na tinatahak ng batas sa Pilipinas hinggil sa kalikasan.

Marahil ay batid ng lahat ang kaso ng *Oposa v. Factoran* (1993), na siyang nagpabantog sa Pilipinas dahil sa paggamit nito sa prinsipyo ng “*inter-generational justice*” noong pinayagan ng Hukuman na kasuhan ng ilang mga bata ang pamahalaan upang pigilan nito ang pagtotroso. Ngunit kung tutuusin, walang praktikal na pakinabang na naidulot ang kasong iyon kundi ang pagpapaluwag ng patakaran para sa “*standing to sue*” partikular sa mga kasong may kaugnayan sa kapaligiran. Sa katunayan, ni hindi nga nito napigilan o nabago ang patakaran ng pamahalaan tungkol sa paggamit, ni pag-ubos, ng ating mga gubat (Gatmaytan, 2003).

Ang kahalagahang pan-legal ng *Oposa* ay itinaguyod nito ang karapatan ng bawat Pilipino sa malinis at mahusay na kapaligiran bilang karapatang ipinagsasanggalang ng Saligang Batas kahit hindi ito malinaw na nakalagay sa Talaan ng Karapatan (*Bill of Rights*) ng mga mamamayan. Labis nga ang pagangat sa karapatang ito na sinabing hindi lamang ito “*fundamental*” kundi “*primordial*” pa, sapagkat nauuna nga raw ito sa lahat ng estado at saligang batas (*Oposa v. Factoran*, 1993). Ito marahil ay isang dahilan kung bakit madaling

tinanggap ng Mataas na Hukuman ang pananaw na gamitin ang ‘*rights-based approach*’ sa usaping-pangkalikasan sa *Rules of Procedure for Environmental Cases* (Supreme Court, 2010).

Subalit kung susuriin natin ang Saligang Batas hinggil sa kalikasan at kapaligiran, kapansin-pansin na ang mga probisyon nito ay naka-sentro hindi sa kalinisan at kawalan ng masamang epekto na magiging labag sa indibidwal na karapatan, kundi sa katarungang panlipunan (*social justice*). Sa katunayan, ang orihinal na karapatan sa isang mahusay at balanseng ekolohiya ay dating kasama sa panukalang artikulo sa katarungang panlipunan, bago ito inilipat sa Talaan ng Karapatan. Kaya’t napakahalaga na tingnan natin ang mga bahagi ng Saligang Batas hinggil sa reporma sa pamamahala ng likas-yaman bilang saklaw ng katarungang panlipunan na nasa ika-13 Artikulo.

Sa gayon, makikita na sa ating batas, sadyang nakakabit at may kaugnayan ang katarungang panlipunan sa karapatang pangkapaligiran at kalikasan. Kahit maganda at mahalaga nga naman ang *Rights-based Approach* ng Hukuman para sa kasong pangkapaligiran, dapat tayong magbabala laban sa pananaw na mas nagpapahalaga sa karapatang pang-indibidwal na pangunahing tinutukoy ng daang ito. Maaalala nating sinabi ni Ginoong Joaquin Bernas na ang karapatang pangkapaligiran ay kabilang sa uri ng mga karapatang panlipunan (*social rights*), na hindi nakabase sa indibidwal na batayang karapatang pantao lamang, kundi nakatuon sa karapatan ng mga grupo (Bernas, 2009). Kakaiba ang pangangailangan sa makabagong batas para sa proteksyon ng mga grupo; tulad na lamang sa tamang sakop ng karapatan, sukatan ng pinsala, at saan aabot ang tulong na maibibigay ng Hukuman.

Bagama’t nakatuon ang karapatang pangkapaligiran sa mga grupo, may kaugnayan din ito sa garantiya ng Saligang Batas sa karapatan ng mga organisadong mamamayan (*people’s organizations, non-government organizations/ NGOs*) na masangguni at makilahok sa pagpapasiya. Alinsabay dito ang pagtaas ng katayuan ng mga pamahalaang lokal sa pamamagitan ng ika-10 Artikulo hinggil sa awtonomiyang pang-lokal. Napakahalaga nito sapagkat ang mga pamahalaang lokal ang opisyal at legal na kinikilalang katawang-pampulitika ng lahat ng pamayanan sa ating bansa. Sila ang kinikilalang maaaring bahagian ng pakinabang mula sa ating likas-yaman, at naisa-batas na ang kanilang karapatan para dito.

Ang pagbigay-pansin dito sa pakikilahok ng organisadong mamamayan, at pakikilahok at awtonomiya ng pamahalaang lokal, ang susi sa pagtaguyod ng alternatibong landas sa pamumuhay sa ating kalikasan. At dito nalalayo ang ating batas pangkapaligiran sa mga sistema ng ibang bansa.

Ngunit ang tunay na kakaiba sa ating batas ay ang impluwensiya ng doktrina ng katarungang panlipunan. Binanggit ito noon ni Ginoong Hukom Jose Laurel sa kaso na *Calalang v. Williams* (1940), na tumukoy sa katarungang panlipunan. Ang sabi niya, “*social justice... is the humanization of the laws and the equalization of social and economic forces so that justice in its objective and secular conception may be approximated*”. Napakalawak ng implikasyon ng depinisyon na ito, at lalong may kaugnayan sa ating panahon. Sapagkat sa modernong daigdig, lalong lumalakas at dumadami ang mga batas-pangkapaligiran na tila nakakalimot na ang kanilang pangunahing tungkulin ay sa totoong tao, at hindi sa malalaking korporasyon o kalakalan. Sa loob ng sistemang tumatrato sa mga tao bilang makinang tagabili ng produkto, tunay na may pangangailangan para sa mga batas at prinsipyo na nagpapaalala sa atin kung ano ang karapatdapat na pakay ng lahat ng gawain: ang pagpapabuti sa kalagayan ng buhay ng bawat mamamayan.

Marahil mapalad pa nga tayo na kahit papaano, ang batas ay mayroong natitirang pagtingin at pagkalinga sa kapakanan ng mga mahihirap at maliliit na pamayanan, sanhi ng kautusan ng Saligang Batas at doktrina ng katarungang panlipunan. Hanggang kailan ito mananatili, hindi natin alam. Kung susuriin natin ang Renewable Energy Act (R.A. No. 9513) na isang batas na ipinagpunyagi bilang tamang daan para sa kapaligiran, halos ang buong batas ay tungkol lamang sa pagbibigay ng mga insentibo sa mga malalaking mangangalakal at korporasyon. Saan napunta ang pangangailangan ng masang Pilipino para sa angkop, sapat, at malinis na enerhiya?

Sa kabuuan, makikita din na isinusulong ng Saligang Batas ang ating kasarinlan (*sovereignty*) sa ating lupain at likas-yaman sa pamamagitan ng mga talata na nag-uutos sa pagtatabi ng mga porsyento ng pagmamay-ari at pamamahala ng kalakalang gumagamit nito (1987 Constitution, Art. 12). Mayroong mga taong nagsasabi na ang mga pangangailangan na ito’y wala na sa modo at hindi angkop sa “modernong” kalakalan at pandaigdigang ekonomiya. Totoo ito, kaya’t lalong mahalaga na pagtibayin at panatilihin. Ang “modernong” kalakalan at pandaigdigang ekonomiya ang siyang pinakamalaking dahilan kung bakit nawawaldas ang likas na kayamanan at nasisira ang kalikasan, kaya’t ang mga pambansang mekanismo na nagpapanitili ng lokal na kapangyarihan sa mga ito’y sadyang mabuti at karapatdapat lamang!

Kaya naman kakaiba ang daan na kailangan nating tahakin bilang pamayanan at bansa sa ating pakikipag-ugnayan sa ating kapaligiran at kalikasan. Hindi lamang *environmental justice* ang dapat natin gawing modelo ng pag-iisip (kahit mayroong tayong mapupulot dito), kundi ang sarili nating konseptong ekolohikal na katarungang panlipunan, *ecological social justice*. Ito ay pagkilala na

ang lahat ng problema ngayon sa kapaligiran at kalikasan ay bunga ng mga isyu na panlipunan, at kailangan itong sagutin hindi lang sa paglalaro sa teknolohiya kundi sa pagtugon sa mga pangangailangan ng lipunan. Ang pakay ay ang maayos at makatarungang pagbabahagi sa lahat ng mamamayan ng pakinabang at pabigat na nanggagaling sa ating kapaligiran at kalikasan, lalo na ang mga tinatawag ni David Miller na ‘pinaka-kaunting pangangailangan’ (*social minimums*) upang magkaroon ng mainam na buhay sa lipunan (Miller, 1979). Hindi paglaki ng ekonomiya at pagbawas sa masamang epekto ang mahalaga, kundi ang makatarungang paggamit sa, at pamumuhay sa, kalikasan.

Halos lahat ng malalaking suliranin natin ay nakaugat sa pagsasarili at paglikom ng mga may-kaya sa karamihan ng pakinabang mula sa likas-yaman ng mundo. Ang pangisdaan, kagubatan, mineral, katubigan, at iba pa ay nauubos dahil sa malayang pamilihan kung saan mas nakikinabang ang mga may-kaya nang labis-labis sa kanilang pangangailangan. Halimbawa na lamang ang ating pangisdaan, na hinihigop ng mga banyagang pamilihan upang magkaroon ng labis na *stock* ng sariwang isda sa kanilang mga *grocery, restaurant*, at pabrika; tuloy, walang naiwan para sa daan-libong mangingisda sa mga pamayanan ng ating mga baybayin.

Kung tunay na may pagkilala tayo sa mga suliraning pangkapaligiran at pangkalikasan, ang kailangang unang harapin ay ang hamon ng kasalukuyang pag-iisip na nangunguna at gumagabay sa henerasyon ng mga tagapamahala at pinamamahalaan: ang pilosopiya ng malayang kalakaran at pamilihan na ultimong sanhi ng pagkaubos ng ating kayaman, likas man o hindi. Dito umaangkop ang ating doktrina hinggil sa katarungang panlipunan, na nauna pa nga nating naipahayag at naisabuhay ng ilang dekada kaysa sa popular na mga banyagang teoriya ng katarungan sa ngayon sa hilaga, kagaya ng isina-aklat nina John Rawls (1999) at David Miller (1979). Nakabaon na sa ating kasaysayan at kultura ang susi ng malawakang kasagutan sa ating mga suliraning pangkapaligiran at panlipunan. Kung kaya’t matindi ang pangangailangan para sa matagalan at masusing pag-aaral para maisulong at maipagtanggol natin ang pamana ng ating henerasyon para sa mga sususunod pa sa atin.

Endnotes

¹Halimbawa, kung hiramín natin sa usaping peminista ang halimbawa ng mga salitang Ingles na para sa ‘siya’ na “*he*” at “*she*”: Ito ang mga karaniwang paraan sa pagtukoy sa mga tao sa wikang Ingles. Kasabay sa inosenteng paggamit ng mga katagang

ito, tinatanggap agad ng gumagamit ang batayang pagkahiwalay at pag-iibang-trato sa lalaki at babae. Ito ay nakapailalim sa mismong konsepto ng *be* at *sbe*, at simbolo ng malawakang sistema ng pag-iisip hinggil sa pagkakaiba ng katayuan at katauhan ng lalaki at babae, sampu ng kanilang mga karapatan at pribelchiyo. Ang pagkakaiba na ito ay lalong napapalakas dahil sa paghahati't pagda-dalawa (*dualism*) na pangkaraniwang paraan ng pag-iisip upang maunawaan mundo, sa pamamagitan ng pagsasa-ayos ayon sa dalawang mag-ibayong uri, tulad ng Malakas/Mahina, Mataas/Mababa, Mabuti/Masama, at Maganda/Mapangit. Maaaring sabihin na ang paghahati't pagda-dalawa na ito'y tumutulong sa pagpapalaganap at pagpapatagal sa malawakang pagkababa sa katayuan ng kababaihan sa mundo.

²Ang mga implikasyon ng mga paggamit ng piling pananalita ay bahagi lamang ng mas malalim pang pagsusuri sa mga usapin, na ipinaliwanag at ipinakita ni Michel Foucault (Tingnan si Foucault, 1970; Foucault, 2003; Foucault, 1995; Foucault, 2007). Maaari ring tingnan kung paano ginamit ang pamamaraan na ito sa pagsuri sa konsepto ng '*hegemony*' sa aklat nina Ernesto Laclau at Chantal Mouffe (2001).

³Marahil, ito'y may kinalaman sa pag-unawa sa Batas bilang isang sistema ng pangunahin at pumapangalawang patakaran (*primary and secondary rules*), ayon sa teoryang panlegal ni H. L. A. Hart (1994).

⁴Ito ang dahilan kung kaya't nagkakaroon ng kakaibang kahulugan ang pagmimistulang tao sa kalikasan; halimbawa, ang bukambibig na "Inang Kalikasan" ("*Mother Nature*"). Ang pagtukoy sa kalikasan bilang isang tao, babae pa mandin, ay mayroong nakatagong palagay na ito'y maaaring mapailalim sa kapangyarihan ng tao, o lipunan na sa kalakihan ay pinamumunuan ng "*patriarchy*," o sa dominasyon ng mga lalaki. Hindi kaya nangyayari rin ito sa pagsangguni natin sa "Diyos Ama"?

⁵Maaaring mabasa ang isang malawakang pag-aaral sa isyu na ito sa World Resources Institute (2004).

⁶Upang makita ang relasyon ng usapin ng *cultural imperialism* at pag-iisang-daigdig sa usaping pangkapaligiran, tingnan ang mga sinulat ni Banerjee (2003) at Banerjee at Linstead (2001). Para sa mas malalim na akda hinggil sa konsepto ng cultural imperialism, pinakamahalaga ang akda ni Said (2003).

⁷Para sa isang magandang usapan tungkol sa implikasyon ng teknolohiyang pang-produksyon tulad ng *assembly line*, tingnan si Franklin (1999). Ang *mono-culture* sa agrikultura naman ay matagal nang binabatikos, tingnan hal., si Vandana Shiva (1993; 1999; at 2005).

⁸Ang *displacement* ay ipinaliwanag ni Paul Wapner bilang "*shifting the experience of environmental harm*" sa kanyang artikulo (Wapner, 1997). Nabanggit din ito ni Elliot (2005).

⁹Upang makita at maunawaan ang mga gawaing nabanggit, panoorin ang dokumentaryo na *Manufactured Landscapes* ni Baichwal (2007).

¹⁰Mababasa ang pagmumuni-muni ukol sa paghahalintulad nito sa akda ni Wade Davis (2009).

MGA SANGGUNIAN

- Baichwal, J. (Director). (2007). *Manufactured Landscapes*. [feature length documentary on the world and work of renowned artist Edward Burtynsky]. Canada: Zeitgeist Films.
- “Bali Principles of Climate Justice”. 29 August 2002. Nakuha noong ika-15 ng Hunyo, 2011 sa <http://www.ejnet.org/ej/bali.pdf>.
- Banerjee, S. B. (2003). Who sustains whose development? Sustainable Development and the reinvention of nature. *Organizational Studies* 24(1), 143.
- Banerjee, S.B. And S. Linstead. (2001). Globalization, multiculturalism and other fictions: Colonialism for the New Millennium. *Organization* 8(1), 683.
- Bernas, J. G. (2009). *The 1987 Constitution of the Republic of the Philippines: A Commentary* (2nd ed.). Manila: Rex Printing.
- Bourdieu, P. (1987). The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *Hastings Law Journal*, 38, 805.
- Bullard, R. B. (2008). Confronting Environmental Racism. In C. Merchant (Ed.), *Ecology* (2nd ed.). Amherst, NY: Humanity Books.
- Calalang v. Williams*. (1940). *Philippine Reports* (Vol. 70, p. 726).
- Commission for Racial Justice. (1987). *Toxic Wastes and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socio-economic Characteristics of Communities with Hazardous Waste Sites*. Washington DC: United Church of Christ and Public Data Access.
- Constitution of the Republic of the Philippines*. (1987).
- Davis, W. (2009). *The Wayfinders: Why Ancient Wisdom Matters in the Modern World*. Toronto: House of Anansi Press.
- Diokno, J. W. (1987). A Filipino Concept of Social Justice. In *A Nation for Our Children: Human Rights, Sovereignty, Nationalism - Selected Writings of Jose W. Diokno*. Quezon City: Claretian Publications.
- Dizon, N. (2006, October 31). Japan says it won't allow toxic waste export to RP. *Philippine Daily Inquirer*. Nakuha sa http://services.inquirer.net/print/print.php?article_id=29653.
- Elliot, L. (2005). Transnational Environmental Harm, Inequity and the Cosmopolitan Response. In P. Dauvergne (Ed.), *Handbook of Global Environmental Politics* (pp. 486-501). Gloucestershire UK and Northampton MA: Edward Elgar.
- Foucault, M. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. London: Travistock.
- Foucault, M. (1995). *Discipline & Punish: The Birth of the Prison* (2nd ed.). New York: Vintage.

- Foucault, M. (2003). *The Archaeology of Knowledge*. London and New York: Routledge.
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population*. Basingstoke; Palgrave Macmillan.
- Franklin, U. M. (1999). *The Real World of Technology (CBC Massey Lectures series) Revised Edition* (2nd ed.). Toronto: House of Anansi Press.
- Gatmaytan, D. R. (2003). The illusion of intergenerational equity: Oposa v. Factoran as pyrrhic victory. *Georgetown International Environmental Law Review*, 15(3), 457-485. Nakuha noong ika-14 ng Hunyo, 2011 sa http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200304/ai_n9168966/.
- Hart, H. (1994). *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Holmes, O. W. (1921). The Path of the Law (1897). In *Oliver Wendell Holmes: Collected Legal Papers* (pp. 167-202). New York: Harcourt, Brace and Howe.
- Justinian I (Emperor of the East). (1913). *The Institutes of Justinian*. (J. B. Moyle, tagasalin.) (5th ed.). New York: Cornell University Press. Nakuha noong ika-14 ng Hunyo, 2011 sa <http://www.gutenberg.org/files/5983/5983-h/5983-h.htm>.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (2nd ed.). London: Verso.
- Leigh, D., & Hirsch, A. (2009, May 13). Papers prove ship chartered by oil trader Trafigura dumped toxic waste in Ivory Coast. *The Guardian*. Nakuha noong ika-3 ng Marso 2011, sa <http://www.guardian.co.uk/environment/2009/may/13/trafigura-ivory-coast-documents-toxic-waste>.
- Low, N., & Gleeson, B. (1998). *Justice, society, and nature: an exploration of political ecology*. London: Routledge.
- Miller, D. (1979). *Social Justice*. New York: Oxford University Press, USA.
- Oposa v. Factoran*. (1993). *Supreme Court Reports Annotated* (Vol. 224, p. 792).
- Pabico, A. (2006, October 30). Environmentalists' fears of Japan-RP treaty not unfounded. *The Daily PCIJ*. Nakuha noong ika-3 ng Marso 2011, sa <http://www.pcij.org/blog/?p=1272>.
- Polanyi, K. (1957a). The Economy as Instituted Process. In K. Polanyi, C. M. Arensberg, & H. W. Pearson (Eds.), *Trade and Market in the Early Empires*. Glencoe: The Free Press.
- Polanyi, K. (1957b). The Place of Economies in Societies. In K. Polanyi, C. M. Arensberg, & H. W. Pearson (Eds.), *Trade and Market in the Early Empires*. Glencoe: The Free Press.
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation* (2nd ed.). Boston: Beacon Press.
- "The Principles of Environmental Justice". Delegates to the First National People of Color Environmental Leadership Summit held on October 24-27, 1991, in Washington DC. Nakuha noong ika-15 ng Hunyo 2011, sa <http://www.ejnet.org/ej/principles.html>.

- Program Office: US Environmental Protection Agency, O. O. C. A. E. (n.d.). Environmental Justice | Compliance and Enforcement | U.S. EPA. Nakuha noong ika-24 ng Pebrero 2011, sa <http://www.epa.gov/environmentaljustice/>.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice* (Revised Edition.). Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Renewable Energy Act of 2008 / Republic Act No. 9513*. (December 16, 2008), An Act Promoting the Development, Utilization and Commercialization of Renewable Energy Resources and for other purposes. Nakuha noong ika-14 ng Hulyo 2011, sa http://www.lawphil.net/statutes/repacts/ra2008/ra_9513_2008.html.
- Said, Edward W. (2003). *Orientalism* (25th Anniversary Edition.). New York: Vintage Books.
- Sandler, R., & Pezzullo, P. C. (2007). *Environmental Justice and Environmentalism: The Social Justice Challenge to the Environmental Movement*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Shiva, V. (1993). *Monocultures of the Mind: Perspectives on Biodiversity and Biotechnology*. London: Zed Books.
- Shiva, V. (1999). *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*. New York: South End Press.
- Shiva, V. (2005). *Earth Democracy: Justice, Sustainability, and Peace* (1st ed.). New York: South End Press
- Supreme Court. (2010). *Rules of Procedure for Environmental Cases. A.M. 09-6-8-SC*. Nakuha noong ika-14 ng Hunyo, 2011 sa http://sc.judiciary.gov.ph/Rules_20of_20Procedure_20for_20Environmental_20Cases.pdf.
- Wapner, P. (1997). Environmental Ethics and Global Governance: Engaging the International Liberal Tradition. *Global Governance*, 3(2), 213-31.
- World Resources Institute. (2004). *State of the World 2004*. New York: W. W. Norton.

Jay L. Batongbacal presently teaches subjects in civil law and natural resources at the U.P. College of Law, from where he received his Bachelor of Laws degree in 1991. He holds two graduate degrees, Master of Marine Management (1997) and Doctor in the Science of Law (2010), both from Dalhousie University in Canada. He specializes in international marine environmental law, covering a wide number of fields such as the Law of the Sea, maritime boundaries and jurisdictions, marine environmental protection, maritime industries, and marine resources management.